

دراسات عبرية

رسالة المشرق

הניסיון של אלי עמיר בחברה הישראלית כפי

שמשתקף ברומנו "נער האופניים"

تجربة الأديب إيلي عامير في المجتمع الإسرائيلي

كما تعكسها روايته "فتى الدراجة الهوائية"

د.محمود سند العمرات (*)

תקציר

הסופר אלי עמיר היה בנעוריו אחד בני הקהילה היהודית העיראקית שעלו לפלסטין אחרי קום "מדינת ישראל". אחרי עלייתם נאלצו בני עדות המזרח להיטמע לזהות הישראלית ולדכא את זהותם המזרחית המקורית. ביצירתו הספרותית ניסה עמיר לשקף את המציאות הישראלית המורכבת, ואת המשברים שעברו בהם העולים, ובמיוחד, אלה שעברו עליו ועל בני משפחתו. המאמר הזה התייחס לתהליכו הספרותי והמקצועי של עמיר. הוא התמקד, בצורה עיקרית, בדמות "נורי" הגיבור של הרומן "נער האופניים", שיצא לאור בשנת 2018, במטרה לשפוך את האור על הדרך שבה הוא שיקף את מעברו מקיבוץ "משמר העמק", שבו בילה שלוש שנים, לירושלים. ניסיונו של "נורי" לאזן בין תרבותו המזרחית המקורית לבין התרבות הישראלית המערבית היה אחד הנושאים החשובים ביותר שנדונו במאמר הנוכחי. בנוסף לכך, הראה המאמר את מידת הקשר שלו לקיבוץ, וויתורו על חלק גדול מתכונותיו שבראשן שינוי השם שלו לאחר מעוברת, וניסיונו להשתלב בחברה החדשה עד שהגיע, בסופו של דבר, למסקנה שהוא יהיה עיראקי בביתו ויהודי בצאתו.

מילות המפתח: נער האופניים, עמיר, נורי, זהות ותרבות

* - قسم اللغات السامية والشرقية (اللغة العبرية) - كلية الآداب - جامعة اليرموك.

المخلص

الأديب إيلي عامير هو أحد أبناء الطائفة اليهودية العراقية التي هاجرت إلى فلسطين بعد قيام ما يُسمى بـ"دولة إسرائيل". وقد أُجبر أبناء هذه الطائفة، بعد هجرتهم، على تبني الهوية الإسرائيلية والتخلي عن هويتهم الشرقية الأصلية. وقد عكس عامير في أعماله الأدبية الواقع الإسرائيلي المعقد، كما نجح في تصوير الأزمات التي يعيشها المهاجرون، وخاصةً تلك التي مرَّ بها هو وأفراد عائلته، تناولت هذه الدراسة المسيرة الأدبية والمهنية لإيلي عامير. وقد تركّزت حول شخصية "نوري"، بطل رواية "فتى الدراجة الهوائية" التي صدرت عام ٢٠١٨م، وذلك بهدف إلقاء الضوء على مسيرته وانتقاله من كيبوتس "مشممار هعيمق"، الذي أمضى فيه ثلاث سنوات، إلى القدس. ومن بين أهم الأمور التي تطرقت إليها الدراسة محاولة "نوري" الموازنة بين ثقافته الأصلية الشرقية والثقافة الإسرائيلية الغربية. كما بينت الدراسة مدى ارتباطه بالكيبوتس، وتنازله عن العديد من مميزاتة وعلى رأسها تغيير اسمه إلى اسم مُعبرن، ومحاولته الاندماج في المجتمع الجديد حيث توصل، في نهاية المطاف، إلى نتيجة مفادها أنه سيكون عراقي في بيته ويهودي في خروجه.

الكلمات المفتاحية: فتى الدراجة الهوائية، عامير، نوري، الهوية والثقافة

הקדמה

כידוע, קהילת יהודי עיראק נחשבת לאחת הקהילות היהודיות הוותיקות ביותר בעולם. ההיסטוריה שלה חוזרת למאה השביעית לפני הספירה. בני הקהילה הזאת חיו בתנאים רגועים ונוחים במשך הימצאותם בעיראק, אבל תנאים אלה השתנו לרעה אחרי עלייתם לפלסטין. רוב הסופרים היהודים העיראקיים, ובינם אלי עמיר, תיארו, אחרי עלייתם, את ניסיון העלייה והקליטה והתנאים שלהם לפני העלייה ולאחריה.

בסוף מלחמת 1948 הוכרז על קום "מדינת ישראל". בשנים המעטות הראשונות אחרי הכרזה זו התחילו גלי העלייה להגיע לפלסטין ממדינות המזרח. אחד הגלים האלה היה גל העלייה ההמונית של יהודי עיראק שנקרא בשם "עזרא ונחמיה". הרוב המכריע מבין יהודי עיראק עלו לפלסטין, ונשארו כ- 5.000

יהודים בעיראק, שגם הם עזבו את המדינה במהלך שנות השישים והשבעים של המאה העשרים (Gat, 1998: 46). מספר העולים העצום שהגיע ל"ישראל" במהלך העשור הראשון אחרי הקמתה שינה באופן דרסטי את ההרכב האתני של "מדינת ישראל" החדשה, שהייתה מורכבת כמעט כולה מיהודי אירופה. ניתן לומר שהאקלים והגיאוגרפיה אינם כל כך שונים זה מזה בין הסביבה המקורית של יהודי המזרח לבין הסביבה החדשה שאליה עברו בעקבות הקמת "מדינת ישראל", אבל הקונפליקט התרבותי בין העולים האלה לבין העולים מאירופה התחיל להופיע ביצירות הספרותיות שנכתבו על ידי עולי מדינות המזרח ובצורה מיוחדת על ידי אלה שעלו מהמדינות הערביות.

האידיאה של יצירת "יהודי חדש" הייתה חלק ממדיניות "כור ההיתוך" ב"ישראל". לא עוד יהודי "גלותי", אלא ישראלי דובר עברית, יוצר בעברית, איש עבודה. אלא שבשנות החמישים של המאה ה-20 המדיניות הזאת בוצעה בחיפזון, בכפייה ומתוך ניתוק שורשים. עולי מדינות המזרח עברו תהליך של היטמעות בזהות הישראלית הילידית (הזהות הצברית). תהליך זה היה קשה במיוחד עבור העולים האלה, שנחשבו נחותים מבחינה תרבותית מהרוב האשכנזי על ידי אותה אוכלוסיית הרוב. אחרי עלייתם לפלסטין נאלצו בני הקהילה היהודית העיראקית להיטמע לזהות הישראלית ולדכא את זהותם המזרחית המקורית. אלי עמיר הנער היה חלק מהעלייה הזאת, וסבל ממה שסבלו בני קהילתו. הוא ובני משפחתו ניסו את ההוויה החדשה בסביבה שאליה הם נקלעו. בהתחלה הם שוכנו במעברות. אחר כך, הועברו ל"כפר אוריאל" שנודע בשם "כפר העיוורים"⁽¹⁾, והוא נשלח לקיבוץ "משמר העמק"⁽²⁾, שהה שם שלוש שנים, שבסופן חזר להצטרף למשפחתו בכפר העיוורים ומשם עבר לתחנה חדשה בחייו – לירושלים. את המעברים האלה ואת התנאים הקשים האלה הם אבן היסוד של רומנו "נער האופניים" שיצא לאור בשנת 2018, ומכאן היווה הרומן הזה את החומר של המאמר הזה.

מתוך שבעת הספרים שכתב עד עתה, ומתוך מאמריו והופעותיו הפומביות הרבות, ידע הסופר אלי עמיר לשקף את המציאות הישראלית המורכבת, ואת המשברים שעברו בהם העולים, ובמיוחד, אלה שעברו על עולי עיראק. הוא הצליח גם לחדור לעומק של הבעיות הסבוכות של מחדלי קליטת העלייה מארצות המזרח, מחד גיסא, ושל הקונפליקט הערבי-ישראלי, מאידך. הוא שפך את האור

על מהות העימות החברתי בין האשכנזים לבין המזרחים, ותיאר את ההווה הישראלית של ימיה הראשונים של "מדינת ישראל", ואת ההווה הישראלית העכשווית.

מן הראוי לציין כאן, שאחרי קריאת הרומן "נער האופניים" התברר שיש דמיון גדול בין הפרטים האישיים והמקצועיים של גיבור הרומן "נורי" לבין אלה של הסופר אלי עמיר, והמשותף בין שניהם היה רב, לכן העדיף כותב המאמר הזה להשתמש בכינוי "נורי-עמיר" כדי להצביע לגיבור הרומן, הרי הוא הסופר עצמו בנעוריו.

שאלות המחקר

מבין שאלות המחקר הזה: מהו היחס בין הסופר לבין גיבור הרומן? האם אלי עמיר הסופר בנעוריו קשור לדמות הראשית ברומן הזה? מה המשותף בין השניים? למה שינה עמיר את שמו הערבי לאחר מעוברת? מה היא מידת אהבתו של עמיר לקיבוץ? בנוסף לכך, אחרי כל נסיונותיו של "נורי-עמיר" והקשיים שעבר בחברה הישראלית, האם, בסופו של דבר, הוא הצליח לשמור על זהותו המקורית, או שאימץ לעצמו זהות חדשה?

מטרות המחקר

המאמר הנוכחי בא להראות את מעמדו של הסופר אלי עמיר כסופר יהודי עיראקי פעיל ומצליח בספרות העברית המודרנית; להבליט את חשיבותו של רומנו האחרון של עמיר "נער האופניים"; ולהראות איך הצליחה הציונות לעודד, או עדיף לומר להכריח, את העולים המזרחיים לאמץ את הזהות הישראלית ואת התרבות המערבית ולנשל מהם את זהותם ואת תרבותם המקוריות. יתר על כן, מבקש המאמר הזה להתייחס לקשיים שנתקל בהם אלי עמיר עצמו בקיבוץ, בכפר העיוורים ואחר כך בירושלים, ואת נקודת ראותו ביחס לזהות הישראלית.

חשיבות המחקר

הרומן "נער האופניים" הוא רומנו האחרון של אלי עמיר, שיצא לאור בשנת 2019. הוא רומן רחב יריעה וכולל תוכנים רבים. חשיבותו של המאמר הנוכחי באה מכמה גורמים, שהחשובים שבהם: שהרומן הזה עדיין לא נחקר, לכן המאמר הזה יזרוק את האור על נסיונו של אחד הסופרים הכי חשובים מבין הסופרים בני עדות המזרח בחברה הישראלית. יתר על כן, תורם המאמר בסיפוק מידע נוסף

בנוגע לבני קהילת יהודי עיראק בחברה הישראלית ומידת האינטראקציה שלהם בחברה הזאת, כמו כן התהליך של התבוללותם והיטמעותם בחברה ההיא כפי שעמיר משקף מנקודת ראותו שלו.

שיטת המחקר

כדי להשיג את המטרות של המאמר הזה הוא השתמש בשיטה תיאורית אנליטית. על כל פנים, המאמר מורכב מהקדמה ושלושה חלקים עיקריים. החלק הראשון סקר את האוטוביוגרפיה של עמיר: האישית, המקצועית והספרותית. החלק השני דן ברומן "נער האופניים" שהוא החומר הגלם של העבודה. החלק השלישי כלל השוואה בין הפרטים האישיים והמקצועיים של עמיר לבין אלה של הנער "נורי" גיבור הרומן, כדי לראות מה המשותף בין השניים, ואם יש קשר ישיר בין הסופר לבין גיבור הרומן, והתייחס לנושא של שינוי השם משמו הערבי המקורי לשם אחר עברי, מפני שמאורע זה בא לידי ביטוי בקטעים רבים ברומן, כמו כן, השינוי הזה היווה צעד חשוב בהסתגלותו של "נורי" לתרבות המערבית, בה בעת, השתכנעותו בנרטיב הציוני. בנוסף לכך, התייחס החלק הזה למידת אהבתו של נורי לקיבוץ, הרי זאת היא הנקודה שבה מתחיל הרומן "נער האופניים". ובסופו של המאמר הובאו סיכום ומסקנות, ורשימת המקורות שבהן השתמש.

הלימודים הקודמים (סקר ספרותי)

ישנם הרבה ספרים ומחקרים שדנו ביצירה הספרותית של אלי עמיר. מתוך סקירת הלימודים האלה מתברר שרובם התרכזו בטריאולוגיה שלו. מבין הלימודים האלה: כמה עבודות שעסקו בסגנונו הלשוני של עמיר ובהשפעת הערבית-היהודית על יצירתו הספרותית, למשל, מנצור (1999), מנצור, ונחתומי (2001), ומנצור, (2002). עבודתה של איתן (2011), הייתה ניתוח והשוואה בין הטריאולוגיה של עמיר "תרנגול כפרות", "מפריח היונים" ו"יסמין". המחקר של שניר (1998) עסק בציונות בספרות היפה הערבית והעברית של יהודי עיראק, ובין היתר הוא התייחס לציונות ברומן "מפריח היונים". וישנם כמה עבודות ניתוח וביקורת על רומן "מפריח היונים", למשל: Abramovich (1994), דרורי (2017), אורן (2006), ובנימיני (1994). בעוד שהעבודה הנוכחית מצטיינת שהיא תעסוק ברומן "נער האופניים" שעדיין לא נחקר. בנוסף לכך, רוב המחקרים שדנו ביצירתו של עמיר התייחסו לנושאים שונים לחלוטין מהנושא של העבודה

הנוכחית שלא מתעניינת באמצעים האמנותיים או הלינגוויסטיים. הרומן הזה הוא רומן רחב יריעה וכולל עלילות ומחשבות רבות, אבל העבודה הנוכחית באה לדון בנסיונו של "נורי", שהוא בן דמותו של עמיר הנער, בחברה הישראלית בשנות החמישים של המאה שחלפה. בנוסף לכך, תתייחס העבודה להסתגלותו והתאקלמותו של "נורי" לסביבה החדשה ולתרבות הישראלית המערבית השונה כל כך מתרבותו המקורית.

1- תולדות חייו של הסופר אלי עמיר

א- הביוגרפיה האישית

אלי עמיר, סופר ישראלי ממוצא עיראקי. הוא נולד בבירה העיראקית בגדאד בשנת 1937 בשם "פואד אליאס נאצח חלסצ'י", ועלה לפלסטין עם בני משפחתו במבצע "עזרא ונחמיה" בשנת 1950 (Snir, 2003: 74). אחרי העלייה לפלסטין בילה עמיר את שנותיו הראשונות בקיבוץ "משמר העמק", בעוד שמשפחתו שהתה במעברה. אחר כך, כאשר המשפחה שלו עברה ל"קטמון ו", אחת השכונות העניות של ירושלים, עמיר הצטרף אליהם שוב (Prince-Gibson, 2006). ב"משמר העמק" חווה עמיר משברים רבים מבינם משברי ההסתגלות לתרבות הישראלית ולחברה הישראלית.

ב- הביוגרפיה המקצועית

אחרי שעזב עמיר את הקיבוץ ועבר לירושלים, החל לעבוד כנער רכוב על אופניים בחלוקת עיתונים מוקדם בבוקר, ולימודי ערב בבית הספר "דעת". ולאחר שירותו הצבאי בשריון ובמילואים במודיעין, עבד עמיר כמנהל הארכיון במשרד ראש הממשלה, ובמקביל החל לימודיו באוניברסיטה העברית בירושלים בפקולטה למדעי הרוח. שם השלים את התואר הראשון בשפה הערבית ובהיסטוריה של המזרח תיכון (Snir, 2003: 42; הון, 2019: 12), אהבתו העזה של עמיר לסביבה ולתרבות שבה חיה לפני עלייתו לפלסטין היא שגרמה ללימודיו אלה, את האהבה הזאת הוא עדיין מבליט מתוך ראיונותיו הרבים. מסוף שנת 1964 ועד 1968 עבד עמיר כעוזר ראשי ליועץ לענייני ערבים לראש הממשלה, ואחרי מלחמת ששת הימים ניהל את לשכת היועץ במזרח ירושלים (Mendelson, 2014: 93).

מבין התפקידים הרבים שמילא עמיר: היה עוזר לשמעון פרס ומשנה למנכ"ל משרד הקליטה. בשנים 1975-1978 הוא היה מנכ"ל הפדרציה הספרדית בארצות הברית, ומשנת 1984 היה מנכ"ל עליית הנוער במשך עשרים שנה (Snir, 2003; הון, 2019: 13). עמיר השתתף במשך עשר שנים בתכנית רדיו שבועית עם גאולה כהן "על ימין ועל שמאל" ברשת ב' (Prince-Gibson, 2006), והיה גם פעיל בתחום הפוליטיקה הישראלית, הוא היה חבר במוסדות המרכזיים של מפלגת העבודה, והשתתף בכנסים רבים עם פלסטינים ומשלחות מהמדינות הערביות. בין היתר, הוא כיהן כנציג ישראל בוועדה המולטי לאטיראלית למען הפליטים הערבים במסגרת הסכם אוסלו, והשתתף בכמה ועידות חברתיות וציבוריות שעסקו בפער החברתי (הון, 2019: 13). עמיר כיהן כמרצה אורח באוניברסיטת בן-גוריון, וכמרצה בפורמים שונים ב"ישראל" ובחו"ל, והוא כותב בעיתונים שונים בנושאים פוליטיים וחברתיים. הוענק לו תואר דוקטור לשם כבוד מטעם מכון וייצמן למדע ומטעם אוניברסיטת בן-גוריון ומטעם אוניברסיטת בר-אילן. עמיר היה בשנת 2006 יו"ר "יוזמת אברהם" (עמותה יהודית-ערבית המקדמת דו קיום ושוויון בין יהודים וערבים) (Prince-Gibson, 2006).

ג- הביוגרפיה הספרותית

אלי עמיר התחיל את דרכו הספרותית בגיל מאוחר יחסית. הוא התחיל את פעילותו הספרותית בפרסום סיפורים בעיתון "מעריב" בשנת 1975. כל ספריו, שפורסמו עד עכשיו, השיגו הצלחה גדולה ב"ישראל" ובחו"ל. ספריו היו רבי מכר, ותורגמו לשפות רבות. הנסיון שלו בקיבוץ וקריאתו לספרות העברית הם שעיצבו אותו מבחינה ספרותית, על נסיונו בקיבוץ אומר עמיר: "שם [בקיבוץ] נחשפתי לספרות העברית. אם יש דבר שעיצב אותי, זאת הספרות העברית." (עמיר, 2011) במקום אחר מדגיש עמיר את חשיבותה של הספרות העברית בעיצובו: "הספרות עיצבה את הישראליות שלי, הסופרים עיצבו את התודעה שלי." (עמיר, 2019) בנוסף לכך, קריאתו לספרות מתורגמת בימי ילדותו בבגדאד ריפדה את ילדותו: "בילדותי בבגדאד קראתי ספרות מתורגמת ומעט סיפורים מקומיים." (בר-און, 2011) עמיר נחשב בימינו מבכירי הסופרים הישראלים, והוא זכה בכינוי "נג'יב מחפוז הישראלי" (אביטוב, 2019). העלילות של הרומנים של עמיר נעות בין בגדאד, המעברה, הקיבוץ, ירושלים, החיים ב"ישראל" והיחסים בין המרכיבים השונים של החברה הישראלית.

המוסד הספרותי הישראלי ניסה, בכל סוגי האמצעים והשיטות, להרחיק את הסופרים היהודים הערבים, לאחר עלייתם לפלסטין, מהשפה הערבית ומתרבותה⁽¹⁾, כולל העבר שבו חיו לפני תהליך העלייה. עמיר היה אחד הראשונים שאימצו את הנרטיב הציוני, את העובדה הזאת מאשר ראובן שניר באומרו: "יותר מכל סופר אחר ממוצא עיראקי, כתביו [של עמיר] ממחישים את אימוץ הנרטיב הציוני" (Snir, 2006: 20). עמיר לא כתב שום יצירה ספרותית בערבית למרות שהיא שפת אמו ותרבותו, וכל ספריו נכתבו בעברית שלמד אחרי העלייה מעיראק. הוא הצליח לכבוש מקום נכבד בתחום החיים הספרותיים בישראל ומחוץ לישראל. אבל, אף על פי שהוא כתב את כל ספריו בעברית, היה לו קשר הדוק עם התרבות הערבית שחי את ילדותו בתוכה, ובכל ראיונותיו כמעט חוזר על המשפט "אני בן ערב", וזה מדגיש את מידת הקשר שלו כלפי התרבות הערבית.

עמיר פרסם עד כה שבעה רומנים, והם: "תרנגול כפרות" (1983), "מפריח היונים" (1992), "אהבת שאול" (1998), "פגישה עיוורת" (2000), "יסמין" (2005), "מה שנשאר" (2011), ו"נער האופניים", הוא הרומן האחרון שכתב ויצא לאור בשנת 2019. הוא מתייחס בכל ספריו ובכל ראיונותיו, כמעט, לתרבות המזרח תיכונית, לדבריו הוא: "אדם שמאזין למוסיקה קלאסית כמוצרט ובטהובן, ולא פחות מאוהב בשירתה של אום כולת'ום". (הון, 2019: 13) ואולי זאת הסיבה שהוא שוקד כעת על כתיבת ספר שמבחינת נושאו הוא יוצא דופן, הוא כותב על חייה ושיריה של הזמרת המצרית "אום כולת'ום". אחד הפרקים של הרומן הזה כבר פורסם בעיתון "הארץ".

2- הרומן "נער האופניים"

א- על הרומן

קודם כל ראוי לציין שהרומן "נער האופניים" הוא כעין המשך לשני הרומנים הראשונים שכתב עמיר: "תרנגול כפרות" (1983) ו"מפריח היונים" (1992). בעוד שהספר הראשון מתייחס להגעתם של עולי עיראק לפלסטין ולניסיון שלו בקיבוץ, והשני מתייחס ליהודי עיראק ערב העלייה ההמונית לפלסטין, כאן בספרו האחרון "נער האופניים" הוא ממשיך את המסע האישי שלו מהמעברה לקיבוץ, ואחר כך, מהקיבוץ לירושלים, דרך "כפר העיוורים".

בשנים שקדמו להופעת הרומן "נער האופניים" דיבר עמיר על שנותיו הראשונות בפלסטין, ועל תהליך החיים שלו אחר כך, הוא אמר בין היתר: "בארץ התחלתי כנער שליח על אופניים, הגעתי להיות מנכ"ל ומילאתי עשרות תפקידים ושליחויות ציבוריות, כתבתי ספרים והשגתי הכול...". (מרגלית, 2014) הוא התחיל לכתוב את הרומן הזה בגיל שבעים בערך, כתיבתו לרומן זה לקחה, לפי דבריו של עמיר, שמונה שנים (הון, שם). נורית גוברין (2019), פרופסור בחוג לספרות באוניברסיטה של תל-אביב ומן החוקרים המרכזיים של הספרות העברית בדורות האחרונים, מדגישה שאפשר לכתוב ספר כזה רק ממרחק שנים, ושספר כזה "נכתב מתוך בגרות והצטללות הראייה, התחזקות כוח האמן היוצר והשקפת עולם מגובשת, נועזת ואמיצה."

הבמאי ומבקר אומנות וספרים גלעד מלצר (2019) מציין שהרומן הזה הוא חשבון נפש, שננקט בכל עמוד ופרק, בנוגע למחיר האישי שעמיר "נדרש לשלם בכל רובד – זהות אישית, משפחתית וקהילתית – על מנת לפלס את דרכו אל לב הקונסנזוס." הגיבור ברומן הזה, "נורי", הסתובב במקומות רבים, הוא נע מעדה לעדה, ומדעה לדעה. איתן אורקיבי (2019), המרצה באוניברסיטת אריאל והעורך למדור הדעות ב"ישראל היום", רואה שהרומן הזה הוא "סיפור מסע וחניכה." המסע של "נורי", לדעתה של גוברין (2019), הוא לא רק מסע גיאוגרפי, אלא גם מסע פנימי של הגיבור בתוך נפשו, הלומד להכיר את עצמו ולמצוא את דרכו. גוברין מוסיפה שהרומן הזה מקיים את מאפייני "רומן חניכה" המעמיד במרכזו את חיי גיבורו מילדות ועד בגרות, מתאר את תהליך התבגרות ארוך קשה ומסובך תוך התנגשות מתמדת עם המשפחה, החברה ונפשו של הגיבור עצמו. במקום אחר מוסיפה גוברין (2019) שהרומן הזה הוא גם "רומן היסטורי" ויש לו משמעות אקטואלית מובהקת. פרופ' נילי כהן (2019), נשיאת האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, רואה שהרומן הזה הוא אוטוביוגרפיה ספרותית "שהיא סוגה ספרותית שהייתה קיימת תמיד, והיא כובשת שוב בעוצמה רבה את עולמנו הספרותי."

לרומן הזה הדים חזקים ב"ישראל", וכמעט בכל שבוע יש לעמיר ראיון או הרצאה או תוכנית שבהם הוא משוחח על ספרו הזה ועל נסיונו בחברה הישראלית בצורה כללית. הדבר הזה מעיד על הצלחתו בתחום הספרות העברית בת זמננו מחד גיסא, ומראה את חשיבותו של הרומן הזה מאידך. הרומן הזה זכה

בפרס ברנר לספרות לשנת 2019, שנחשב לאחד חשובי הפרסים הספרותיים הניתנים בישראל בתחום הספרות, הוא הפרס הוותיק והיוקרתי בספרות העברית, והוא מוענק על ידי אגודת הסופרים העבריים מאז שנת 1945 (איזיקוביץ, 2019). בנימוקה של ועדת השופטים מטעם אגודת הסופרים לבחירה ב"נער האופניים", כתבו שופטי פרס ברנר כי הספר "ממשיך ומחזק את הנדבך האישי והביוגרפי שאפיין את ספריו הקודמים של עמיר, אך בעוצמתו וברוחב יריעתו מוביל את יצירתו לשיא חדש. ספרו של עמיר מספר לא רק את סיפורו של המחבר ... אלא גם את סיפור יצירת החברה הישראלית מאוסף של קבוצות ועדות, שמרכיביהן שונים, מגוונים". (לחמנוביץ, 2019: 25) ועל לשונו של עמיר ברומן זה אומרת ועדת השופטים של אגודת הסופרים העבריים: "את הדרמה החברתית הזו מפליא לבטא בעברית מדויקת, משכנעת וחומלת, שלא מתהדרת בספרותיותה, אבל מורכבת ומרתקת בריבודה." (אגודת הסופרים העבריים, 2019) צביקה ניר, יו"ר אגודת הסופרים העבריים, אמר על הבחירה באלי עמיר כזוכה בפרס ברנר: "הבחירה באלי עמיר מתאימה לחשיבות פרס ברנר ויוקרתו בהיותו הפרס הספרותי הוותיק ביותר והחשוב ביותר." (שם) לדברי ירון אביטוב (2019), סופר, במאי, ועיתונאי ישראלי, הרומן הזה עשוי להיחשב כ"פסגת יצירתו של עמיר." אביטוב (2019) רואה ברומן זה "רומן המחאה החברתי הבולט ביותר של עמיר מאז 'תרנגול כפרות'", והוא מוסיף שהמחאה כאן, מבחינות מסוימות, חריפה יותר מזו שבספרו הראשון "תרנגול כפרות".

ב- תוכן הרומן

הרומן האוטוביוגרפי הזה הוא רומן רחב יריעה הכולל אירועים רבים ודמויות שונות. הוא מתייחס לנסינוניו של "נורי", או "נורי-עמיר", כפי שכותב המאמר הזה מעדיף לכנות אותו, בחברה הישראלית בשנות החמישים של המאה שחלפה. "נורי-עמיר" הוא הנער שנולד בבגדאד ועלה לפלסטין עם משפחתו במהלך העלייה ההמונית. אחרי עלייתו מעיראק והגעתו עם בני משפחתו לפלסטין הוא נשלח מהמעברה לקיבוץ "משמר העמק", ואחר כך משפחתו נשלחה מן המעברה ל"כפר אוריאל" הסמוך לגדרה, שנודע בשם "כפר העיוורים", אף על

פי שבני משפחתו לא היו עיוורים או מוגבלים. שם הם שוכנו בצריף עץ קטן, וקיבלו חלקת קרקע קטנה ליד הצריף.

לאורך הרומן יש הרבה דברים ומאורעות המשקפים את קשיי העלייה וההיטמעות בחברה החדשה, והוא מראה גם את התגברותו של "נורי-עמיר" על חלק מהקשיים האלה. "נורי-עמיר" שהה שלוש שנים בקיבוץ. אחר כך, בא אביו לבקר בקיבוץ כדי לבקש ממנו שיחזור למשפחה שלו כי הם צריכים לעזרתו, וכי אמא שלו רוצה שהוא יעביר את המשפחה לירושלים. הוא היה במבחן קשה, נקרע בין מצוות אבא שלו וחובתו למשפחתו לבין התנאים שאליהם כבר התרגל בקיבוץ ותשוקתו להשתלב בחברה החדשה, אבל, בסופו של דבר המצוות של אבא שלו והקשר למשפחתו הם שגברו. הוא חזר עם אבא שלו והצטרף למשפחתו ב"כפר העיוורים", שהה שם תקופה קצרה, אחר כך, בלחץ של אבא שלו, שקיווה שהבן הבכור שלו יהיה החלוץ שימשוך בעקבותיו את המשפחה מן הכפר הנידח אל ירושלים, עזב "נורי-עמיר" שוב את הבית ועבר לירושלים כדי לעבוד וללמוד ולסדר את הקרקע למשפחה שלו. בירושלים, הוא מתחיל מסע חדש ותחנה חדשה, אחרי המעברה, והקיבוץ וכפר העיוורים. שם הוא מתחיל לקיים את עצמו בקשיים, בחריצות ובשאפתנות גדולה. הוא עבד בשעות היום בשתי עבודות: כמחלק עיתונים בשכונת רחביה שתושביה אשכנזים עשירים, ו**כנער שליחויות על אופניים** במשרד ראש הממשלה, ומכאן שמו של הרומן. ובשעות הערב הוא למד בבית ספר תיכון. במהלך עבודתו בחלוקת עיתונים הוא נחשף לחברה הישראלית המגוונת בירושלים, שבה פגש את "מיכל" הצברית העשירה, ובכל בוקר היה מגיע לביתה לחלוקת העיתונים, היא מתאהבת בו והוא גם מתאהב בה ולאורך כל הרומן מתאר עמיר את היחס הזה.

ברומן הזה מציג עמיר את עליית יהודי עיראק, את השבר שלהם אחרי שהעולים הוותיקים לא הבינו ולא העריכו אותם. בנוסף לכך, הוא מראה את הפער בין התקוות לבין המציאות, בין היכולות, ההשכלה והכישרונות של אותם עולים לבין היחס שזכו לו בישראל, היחס המזעזע, המחפיר, המעציב. בנוסף לכך, סוקר הרומן את המאבקים שאליהם נשלח "נורי-עמיר", שהיה רוצה להתקבל בחברה הישראלית, שהשולטים שבה הם האשכנזים, שבזו לתרבותו ולמבטא שלו בשפת האם שלו – הערבית. הוא חשב לסגל לעצמו את התרבות

שלהם, אבל את זה הוא יעשה במתינות, ושהוא, בשום פנים ואופן, לא יפנה עורף לחברה שבא ממנה ולתרבותו ולהוריו.

אחת הסצנות הכי חשובות ברומן הזה היא שינוי השם של גיבור הרומן כדי להתקבל בחברה הישראלית. בפרקים רבים ברומן חוזר "נורי-עמיר" על התלבטותו בנושא הזה, עד שבסוף הוא מחליט ללכת ללשכת מרשם התושבים ומחליף את השם שלו, אבל ברומן לא ברור מה הוא השם שהוא בחר בו. ואחת הנקודות הבולטות ברומן רב העלילות הזה הוא שיש תיאור מפורט לירושלים בשנים הראשונות אחרי קום "מדינת ישראל". בנוסף לכך, הוא מרבה לתאר את הדמויות הציבוריות של התקופה ההיא, ש"נורי-עמיר" צפה בהן באותם הימים כשהיה במשרד ראש הממשלה. מבין הדמויות האלה למשל: בגין, בן גוריון, שמעון פרס, יצחק נבון, עגנון, עמוס עוז ועוד.

בפרקים האחרונים של הרומן משיג "נורי-עמיר" יציבות בעבודתו במשרד ראש הממשלה. הוא מצליח בסיפור האהבה שלו עם "מיכל", בנוסף לכך, הוא מצליח, אחרי מסע ארוך ומאמץ רב שבמהלכו הוא נתקל בבירוקרטיה מייאשת ובנכני הפרוטקציה, לקבל אישור ביחס להעברת משפחתו לירושלים. אבל להפתעתו אחרי שהוא מודיע להם שהוא קיבל כתב אישור להעברתם לירושלים הסקבר לו שאמו והאחים שלו (משי וצבאח) לא רוצים לעזות את הכפר. אחרי ויכוחים ארוכים וצעדים שונים הם עוברים לשיכון ההחדש בירושלים ומתחילים את חייהם מחדש.

3- הסופר וגיבור הרומן

א- "נורי-עמיר": בין הסופר לבין גיבור הרומן

ברומן הזה יש קשר חזק בין הדמויות שבו לבין העולם המציאותי. עמיר בוחר להשתמש ברומן זה באירועים היסטוריים, במקומות גיאוגרפיים והיבטים תרבותיים וחברתיים שמעניקים אותנטיות לסיפור של עמיר עצמו. הסופרת והמתרגמת הישראלית עופרה עופר אורן (2019) מציינת שכאשר אנו משווים את תוכנו של הרומן עם חיי הסופר אלי עמיר "ברור לגמרי שמדובר בכתיבה אוטוביוגרפית, שמוגשת באצטלה של פרוזה. שם המשפחה המקורי, חלסצ'י, המשותף לסופר ולנורי ... מסגיר את הזהות המובהקת שיש מן הסתם בין השניים." ברומן "נער האופניים" חושף עמיר דברים רבים מהאוטוביוגרפיה

שלו, ובצורה מיוחדת מתקופת הנעורים שלו מגיל שלוש עשרה ועד לגיוסו לצבא. "נורי", הדמות הראשית של הרומן, הוא אלי עמיר בעצמו אחרי העלייה מעיראק לפלסטין כשהיה עודנו נער. הדבר הזה ברור ברומן ואנו יכולים להסיק אותו מתוך שיחתו של "נורי" עם חברתו "מיכל" כשהוא מגלה לה כי שמו הוא "נורי פואד אליאס נאצח חלסצ'י" (183). הדבר הזה מראה שהרומן הזה הוא חלק מסיפור חייו האישיים של עמיר עצמו. יתר על כן, בראיונות רבים ובהרצאות רבות אחרי פרסום הרומן נשאל עמיר פעמים רבות אם הפרטים הבאים לידי ביטוי ברומן הם אמיתיים, במובן אם הם חלק מסיפור חייו האמיתיים, ותמיד הייתה תשובתו שכן. חשוב לציין כאן שעמיר בשניים מתוך הרומנים הקודמים שלו שהם "תרנגול כפרות" ו"יסמין" בחר לו בשם "נורי" בלבד, בלי להוסיף את שם משפחתו, בעוד שהוא חוזר ב"נער האופניים" לשמו המקורי, אבל הוא מוסיף לעצמו שם בדוי - "נורי", וזה, לדעתה של נילי כהן (2019), כדי ליצור מסך מטשטש בין דמותו הספרותית לדמותו המקורית. על בחירתו בשם הזה לגיבורו אומר עמיר (2017): "נורי, הוא שמי בספרים שלי. בחרתי לעצמי בשם אחר מפני שכשאתה כותב בשמך האמיתי, זה מהווה איזה מחסום. כדי לכתוב את סיפור חייך אתה חייב להתרחק ממנו ולכתוב כאילו אתה מסתכל על גיבור הרומן מרחוק." עמיר מספר את הסיפור האישי של "נורי-עמיר" בגוף שלישי. ההרחקה הזאת מלהשתמש בגוף ראשון בסיפורו "מאפשרת לו לומר את הדברים שלו בנינוחות רבה יותר, בלי לחוש שהוא קושר לעצמו כתרים או מגנה, מקטר או מתפאר, אלא משאיר הכול לאיזה "הוא" אחר, שונה ממנו לכאורה." (אורן, 2019)

בנוסף לכך, יש הרבה פרטיים אישיים ומשפחתיים שמופיעים ברומן זה יותר מאשר בספריו הקודמים, לכן, ברור שהוא נחשף ברומן זה יותר. מבין הדברים שנכתבו על גב הרומן אנו מוצאים את המשפט הבא: "בספרו האישי והמרגש ביותר - מעולם לא נחשף כל כך." בהשוואה עם הביוגרפיה האישית, שנזכרה בהתחלת המאמר הזה, מתברר ש"פואד אליאס נאצח חלסצ'י" היה אמנם שמו כאשר עלה מעיראק. השם הזה נשאר עד שהחליט, אחר כך, להחליף אותו בשם העברי "אלי עמיר". בנוסף לכך, יש דמיון גדול בין הביוגרפיה המקצועית של אלי עמיר לבין הפרטים שהובאו ברומן על העבודות ש"נורי-עמיר" קיבל אחרי מעברו מ"כפר העיוורים" לירושלים, וזאת עוד הוכחה שהוא הוא הנער שברומן.

נורית גוברין (2019) מציינת ש"נער האופניים שברומן הוא נורי, בן דמותו הספרותי של המספר. שמו העיראקי הוא פואד אליאס נאצה חלסצ'י". ובשיחה לעמיר עם יואב גינאי, איש רדיו וטלוויזיה וחוקר תרבות, בתוכנית "מה יהיה" המשודרת מדי שבת בתחנת "גלי צה"ל", מיום 15/2/2019 בתגובתו על השאלה של גינאי "האם אתה הוא הנער שברומן?" ענה עמיר: "יש ממני לא מעט בנער הזה בהחלט".

במהלך שיחתו בביתו עם תמי זר (2019), כתבת מגזין "החיים הטובים", אמר עמיר על תקופת נעוריו בירושלים: "הייתי לגמרי לבד. נער שמחלק עיתונים בבוקר, עובד במהלך היום כשליח על אופניים, ולומד בבית ספר ערב בלילה." ומתוך הבנת מה שעבר על "נורי-עמיר", גיבור הרומן, וקריאת הביוגרפיה האישית והמקצועית של אלי עמיר מתברר שישנם דברים משותפים רבים בין השניים, דבר שמאשר ש"נורי" הוא אלי עמיר בעצמו בנעוריו. מבין הדברים האלה, למשל, שניהם עלו לפלסטין מעיראק בהתחלת שנות החמישים של המאה שעברה; שניהם חיו שלוש שנים בקיבוץ "משמר העמק", וניסו את האפלייה ואת התנשאותם של הקיבוצניקים הצברים כלפיהם; הוטל על השניים להתרחק הורחקו ממשפחותיהם במעברה, והיו מתגעגעים להן, הרי לפעמים יותר משלושה חדשים לא ביקרו אצלם: "חסר לנו הקשר עם המשפחות שלנו. ביקורים אצל ההורים התאפשרו רק פעם בשלושה חודשים. הגעגועים היו קשים מאוד, ולאט לאט התרחקנו מהם והם מאיתנו." (יצחקי, 2004: 69-70); שניהם עברו מהקיבוץ לירושלים, והתחילו לעבוד בחלוקת העיתונים ובתפקיד של נער שליחויות במשרד ראש הממשלה, ושם נהיו להם יחסים עם פקידים בכירים כמו בן-גוריון ויצחק נבון ואחרים במהלך עבודתם במשרד ראש הממשלה; שניהם הצטרפו, בגלל עבודתם והתנאים הכספיים הקשים שלהם, ללמוד בבית ספר ערב "דעת" בירושלים; בנוסף לכל מה שנזכר, לשניהם היה אותו השם "חלסצ'י". לכל המשותף הזה בין השניים אנו יכולים לומר בלי כל ספק ש"נורי", הדמות הראשית ברומן, הוא אלי עמיר בנעוריו.

ב- "נורי-עמיר" - בין שני עולמות

הרומן הזה מסופר מנקודת ראותו של "נורי-עמיר", נער המתבגר החווה את הים העקירה וייסורי ההתאקלמות שלו, של בני משפחתו ושל דור העולים

מעיראק. ברומן זה יש מפגש בין אנשים מעולמות שונים שאינם מבינים זה את עולמו של זה (גוברין, 2019). מתוך הכתיבה והיצירה שלו, לוקח עמיר את הקורא למסע שעבר גיבור זה, מבגדאד אל המעברה, אל הקיבוץ, אל הכפר ומשם לירושלים. בהתחלת דרכו היה "נורי-עמיר" נער שעבר מן המעברה לקיבוץ כשהיה בן 13 שנים בערך, ומנסה את מיטב יכולתו להשתלב עם המקום החדש שנקלע אליו ועם התנאים החדשים: "בקיבוץ החל לגבש לעצמו זהות ישראלית." (98) בקטעים רבים ברומן הזה מתאר "נורי-עמיר", את קריעתו בתוך החברה החדשה שהוא נקלע אליה: "ואולי לא צריך להידמות לאיש ולא לחקות איש, אלא להיות הוא עצמו, יהודי-ערבי בלשונם וישראלי בעיני עצמו, אף קבוצה מקבוצות הצברים האלה לא תקבל אותו לחיקה, ותמיד יהיה זר, עולה חדש...". (99) במקום אחר ברומן חוזר עמיר, דרך בן דמותו "נורי", ושואל את עצמו אם יש תכלית לנסיונותיו להידמות לצברים: "למה לא יישאר הוא עצמו? הרי כל מה שיעשה לא יהפוך אותו לאחד מהם." (225) אולם למרות כל הנסיונות שלו להידמות לחברה החדשה ולהפוך להיות אחד מהם הוא "תהה אם ביום מן הימים ירגיש הוא עצמו כאן כבן בית." (247) לא פעם הביע עמיר את מידת זרותו בחברה הישראלית. בשיחתו עם תמי זר (2019), לכבוד הופעת ספרו החדש "נער האופניים" הוא אמר: "אני לא צבר, לא נולדתי כאן, לא צמחתי כאן. הזרות היא כאב גדול מאוד, אדם יכול להתגבר על רעב, על חוסר שינה, אבל על התחושה של זרות קשה להתגבר, זה כמעט בלתי אפשרי." במקום אחר חוזר עמיר ומדגיש את העובדה של זרותו בחברה ובין הצברים, בתשובתו על שאלתה של ציונית פתאל אם הוא הצליח, בסופו של דבר, להיות כמו הצברים הוא אמר: "לא, ואולי טוב בכך... יש משהו בצברים האלה שהוא נסתר ממני, לי אין אותו... אני אף פעם לא יכול להיות צבר כמוהם... כמו שאני אף פעם לא אשכח את בגדאד." (קופרווסר, 2019)

כמו חברות מהגרים אחרות, גם המהגרים שהגיעו ל"ישראל" נאלצו לעבור תהליך של התבוללות. מיזוג גלויות או מה שנודע גם כ"כור ההיתוך" של "ישראל" היה גם אידיאולוגיה וגם תהליך; ההבחנה בין "ישראל" לתפוצות דרשה לא רק את הנחת הזהות הישראלית, אלא גם את המחיקה של זהותם המקורית של המהגרים. החוקר החברתי והתרבותי הישראלי עוז אלמוג היטיב לתאר את המצב הזה באומרו: "המהגר הבין שכדי להתקבל לתרבות העברית

עליו לנטוש את תרבותו הקודמת, והיה נאלץ להתאים את עצמו לתרבות העברית. " (Almog, 2000: 91) הוכחה לדברים האלה אנו יכולים לצטט את דבריו של עמיר, דרך "נורי-עמיר", שהיה מבולבל לחלוטין בחברה החדשה, והיה מהסס בנוגע לעניין של שני העולמות החיים בתוכו, אבל הוא "הבין שעליו לבחור בין המחנות ולא ידע מה יעשה. ובתקופה שבה עדיין היה בקיבוץ היה: "כמהלך בתוך חלום... אולי יוכל סוף-סוף להשתייך ולהיות אחד מהם." (8) ועל לשונו של "אגאסי", בעלה של דודתו, נזכר ש"אפילו היינו לומדים היידיש, מתלבשים ומתפללים בנוסח שלהם, לא היו מקבלים אותנו." (99) עד אז סיגל לעצמו סממנים חיצוניים, שינה את הופעתו, את תסרוקתו, את לבושו ואת מנהגיו, ניסה לחקות את מבטא הצברים... ועשה ככל יכולתו להשתייך אל הצברים, לפחות כלפי חוץ. " (176) והוא "חשב לסגל לעצמו את התרבות שלהם ואת ערכיה... לא תמיד הבין הכול, לא את הכל אהב." (250) נדמה שבסופו של דבר, אחרי כל המאמצים ש"נורי-עמיר" עשה, השתכנע שהוא לא יצליח בנסיונו להיות אחד מהם, והחליט שהוא "יהיה בגדאדי בביתו ובן המערב בצאתו." (250) עמיר מראה, דרך הציטוטים שהובאו לעיל, עד כמה היה מצבם של העולים החדשים קשה בחברה החדשה. עד כמה הם היו מבולבלים ומתלבטים, ושהם, בגלל התנהגותיהם של האשכנזים השולטים בחברה ההיא, היו מוכרחים לוותר על דברים רבים שהחשוב שביניהם תרבותם וזהותם המקורית.

בנוסף לכך, מתברר מתוך הציטוטים שהובאו לעיל ש"נורי-עמיר" הוא אחד שלא שייך עד הסוף לשום מקום. הוא כבר לא שייך למעברה, והוא לא יכול לחזור אחורה, לדברי עמיר: "ידענו שהאלטרנטיבה לחזור למעברה ולבית הספר שבמעברה היא יותר גרועה מהמאבק להיות שייך לקיבוץ." (יצחקי, 2004: 70); הוא כבר לא שייך לקיבוץ כי הוא עזב אותו, והוא הרגיש תמיד שהוא הזר שלא נולד שם. "נורי-עמיר" מספר לאבא שלו כשביקר אצלו בקיבוץ, בהתחלת הרומן, ש"גם אחרי שלוש שנים בקיבוץ הוא עדיין מנסה להבין את העולם החדש שנגלה לו, מנסה לדעת עליו עוד, להכיר עוד את האנשים שבאו מארצות הקור אל העמק הזה." (5) בקיבוץ הזה מצא עמיר את עצמו בתוך חברה שהמרכיב העיקרי שלה הם צברים קיבוצניקים, ובראיון עם הסופרת והעיתונאית פלה יצחקי (1914 – 2006) הוא הסביר את הבעייתיות של קליטת הנוער העיראקי בקיבוץ. מבין דבריו על תיאור מצבם של נערים עיראקים בקיבוץ: "אנשי הקיבוץ רצו לעשות

מאתנו יהודים חדשים, אנשים כמוהם, לחולל מהפכה בנפשנו ובאורח חיינו במנותק מכל מה שידענו עד אז. הם לא טרחו ללמוד מאין באנו, להכיר אותנו ולהבין מי אנחנו ... נתקלנו ביהודים חדשים, שונים מאתנו בכל. " (יצחקי, 2004: 69-70); אפילו לכפר העיוורים הוא חש זרות כלפי המקום: "גם כאן [בכפר העיוורים] הוא ילד חוץ, לא שייך ... בשביל מה החזיר אותו אביו הנה?" (41) ולירושלים הוא גם לא שייך, כי הוא מטייל שם, בהתחלה, כמו בחו"ל. אחרי מעברו לירושלים מצא את עצמו לבד, בלי מכרים, בלי משפחה, ובלי חברים: "חבריו מבגדאד התפזרו לכל עבר וחבריו מהקיבוץ נשארו בקיבוץ, והוא השתוקק לעשות לו חברים חדשים." (177) והחיים נשתנו לו אחרי שהתחיל להתרגל לחיי הקיבוץ, שוב הוא מוצא את עצמו בסביבה חדשה וזרה לגמרי בשבילו: "בקיבוץ החל לגבש לעצמו זהות ישראלית, בירושלים התהפף הכול ועליו להתחיל מחדש." (98) את הזרות הזאת, ואת הנידוד שלו ממקום לאחר הוא מסכם באחד המשפטים ברומן באומרו: "ובארץ נמשכו הנידודים: משער העלייה למחני העולים, ומשם למעברה, ומהמעברה לקיבוץ, ומשם לכפר העיוורים. חשב שסוף סוף יכה שורש, אפילו במקום הנידח הזה, והנה שוב עוקרים אותו. הפרידות היפכו את מעיו." (75) יתר על כן, היה "נורי-עמיר" תימד מבולבל ומיטלטל בין עברו להווה שלו: "חשב כי השליך את העבר מאחוריו, והנה העבר עולה ממעמקי נפשו", והוא לא יודע "מי הוא ולמי הוא שייך ולמה, לעבר או לעתיד?" (74) זה המצב של "נורי-עמיר" בפלסטין אחרי עלייתו מעיראק. אבל אפילו בבגדאד לפני העלייה לפלסטין הוא ובני משפחתו נפרדו ונדדו לא פעם: "תחילה מבית הולדתו היפה בשכונה המוסלמית ... אז נפרד גם מח'יריה, השכנה המוסלמית שהייתה לו כאם שנייה ... אחר כך נאלצו לעבור לשכונה יהודית רועשת וגועשת, צפופה ודחוסה ... וגם משכונה זו נפרדו ונדדו ... עד שקצה אימו בנדודים. אביו רכש אז בית מרווח ויקר בשכונה היהודית הגדולה תחת אל-תכיה שבין הרחובות המרכזיים של בגדאד, וגם את הבית הזה נאלצו לעזוב ... וכך נפרדנו מהבית הזה ומבגדאד." (74)

ג- שינוי השם: מ"פואד חלסצ'י" ל"אלי עמיר"

תהליך ההתבוללות בחברה הישראלית עודד והוקל ע"י הממשלה הישראלית. עם הגעת מספר עצום של מהגרים ממדינות ערביות בעקבות הקמת "מדינת ישראל", היה להנהגה הישראלית אינטרס לשמור על האופי שיצרה. בתי ספר

ומוסדות ממלכתיים עודדו את בני הנוער העולים לקחת שמות עבריים חדשים או שמות מעוברתים במקום שמותיהם המקוריים. מן הראוי לציין כאן ששינוי השמות כלל לא רק את השמות הפרטיים, אלא גם את שמות המקומות הערביים שנכבשו. דוגמה לכך מביא עמיר ברומנו "נער האופניים" על השכונה הערבית שעברו לגור בה. שכונה זו, שהייתה בשם "קטמון", אבל הישראלים העניקו לה "בשם ועדת השמות הממשלתית את שמה החדש, ישר מתנור עברות השמות הערביים. 'גוננים' נקראה, והיו בה גונן א', גונן ב', גונן ג', ... ונדמה אז שיימחו כלא היו השמות הערביים אל-קטמון או אל-אטמון." (453) חשוב להוסיף כאן שהתנועה הציונית, מראשית ימיה, פעלה למען החלפת השמות הערביים לאחרים עבריים, המדיניות הזאת נמשכה והתחזקה עם הכיבוש הישראלי לפלסטין ואחרי הקמת "המדינה", והיא כללה שינוי שמות הרחובות, השכונות, הערים ועוד. ובימים האלה מדיניות זו מתחזקת אף יותר ובייחוד בירושלים ורחובותיה.

תהליך ההיטמעות בחברה הישראלית החדשה היה קשה מאוד עבור עולי המזרח בצורה מיוחדת. אלה שוחט טוענת שהיהודים המזרחיים עמדו באתגרים באופן ייחודי על ידי האידיאולוגיה של "כור ההיתוך" מכיוון שזהותם המקורית אינה מתיישבת באופן ייחודי עם הזהות הישראלית החדשה, שהתבססה על אידיאלים חילוניים, מערביים, ואירופיים. הזהות הציונית יצרה דיכוטומיות של "מסורת מול מודרניות, מזרח מול מערב, וערבי מול יהודי" שהותירו את זהות המזרחים דווקא במתח עם הזהות הישראלית (Sohat, 2003: 50). שוחט (2003) מוסיפה ש"הקרעים האלה לא היו רק פיזיים, אלא גם תרבותיים וגם רעיוניים." (50) אולי שגם חלק מהמהגרים האשכנזים נאלצו להיטמע בתרבות החדשה, אבל זהותם המקורית (האירופית) הייתה היסוד לזהות הישראלית; זהותם המקורית של מהגרים מזרחיים, לעומת זאת, אינה עולה בקנה אחד עם הזהות הישראלית. התבוללותם דרשה אפוא דיכוי גדול יותר ומזיק יותר, או במילים אחרות, מחיקת זהותם המקורית.

"קוראים לי נורי פואד אליאס נאצח בן סלים חלאסצ'י" (183), במשפט הזה מתחיל "נורי-עמיר" להכיר את עצמו בפני חברתו "מיכל" אחרי שפגש אותה בירושלים. באחד מראיונותיו האחרונים של עמיר הוא חוזר ומדבר על שמו הערבי והשם האחר, העברי. מבין דבריו בנושא זה: "שמי הערבי הוא פואד אליאס נאצח חלאסצ'י, והשם העברי הוא אלי עמיר." (עמיר, 2017) ובראיון עם

העיתונאי וכתב התרבות במעריב, יעקב בר-און, הוא אומר: "כשנולדתי בבגדאד, נקראתי פואד אליאס נאצח ח'לסג'י. פואד זו הנשמה, אליאס זה אליהו, שם סבי, ונאצח זה נבון." (בר-און, 2011) הנושא של שינוי השם כבר הופיע אצל אלי עמיר בספרו הראשון "תרנגול כפרות", שבו מספר על ילדים שעלו מעיראק בראשית שנות החמישים של המאה שחלפה והגיעו לקיבוץ "קריית אורנים", לחברת הנוער. "ישי", המדריך שלהם בקיבוץ, שואל כל ילד לשמו, ומעניק לו באופן מיידי תעודת זהות ישראלית על ידי החלפת השם הערבי באחר עברי: "מי זה עבד-אלעזיז? – אני, אמר בן הרב. – מעכשיו והלאה שמך אבנר. – אתה ג'מיל? מעכשיו שמך יורם." (עמיר, 2009: 49). וכפי שנילי כהן מציינת, אחרי שהמדריך משנה לילדים האלה את שמותיהם לשמות עבריים הם מקבלים את זאת בהכנעה. אך כשהגיע תורו של "נורי", והודיע לו המדריך כי מעתה ואילך יהיה שמו "נמרוד", "נורי" התקומם וסירב להשיל מעליו את עולמו הקודם, והתעקש שהוא רוצה להמשיך להיות "נורי", ולשמור על זהותו המקורית. הוא יקלוט לתוכו את מרכיביו של העולם הידש שבו הוא נמצא, בלי לאבד את עולמו הישן, המקורי (כהן, 2012: 36). מתוך הקטע הזה מתברר שעמיר היה אז קשור יותר לזהותו ולתרבותו, לכן הוא סירב לקבל עליו את השם החדש, אבל כפי שיתברר לנו בסוף הרומן "נער האופניים", המתאר תקופה מתקדמת בחיי עמיר, הוא מחליט להחליף את שמו, ויותר מזה הוא מתחיל לשכנע את אבא שלו בהחלטתו הזאת. זאת אומרת, שאחרי מעברו של עמיר לירושלים, ואחרי הלימוד שקיבל שם, הוא שינה את דעתו והתחיל להשתכנע יותר בציונות ובנרטיב הציוני. התנועה הציונית ראתה בהחייאת השפה העברית עניין אידיאולוגי שלא ניתן היה לנטוש, והפעילה את כל מאמציה להוציא אותה לתוקף. עבד אלרחמן מרעי (2010), המומחה לספרות העברית של ימי הביניים וחוקר השפה הערבית מהמכללה האקדמית בית ברל, מציין ש"המאפיינים האידיאולוגיים של התנועה הציונית הופיעו בבחירת שמות ליחידים הקשורים לשורשים היסטוריים ליהדות ולתרבות העברית, וקמה מדיניות שינוי שמות העולים החדשים עם שמות אישים ציוניים, מנהיגי צבא, משוררים לאומיים, סופרים ורבנים מפורסמים." (97) על כן, יהודים רבים התחילו להשתכנע באידיאולוגיה זו אחרי עלייתם, וכתוצאה מכך התחילו לשנות את שמם המקורי לאחר עברי, ובכך הפך "פואד אליאס נאצח ח'לסג'י" להיות "אלי עמיר". נורית גוברין (2019) מציינת ששינוי השם מעיד

על הדרך שעבר הגיבור מעולם לעולם. כוונתה של גוברין היא ששינוי השם היה כעין התחלת מעברו של עמיר מהעולם הערבי ומתרבותו לעולם המערבי ולתרבותו.

ברומנו "נער האופניים" מצביע "נורי-עמיר" שאחרי שאחיותיו החלו ללמוד בבית הספר ב"כפר העיוורים" לגלגו להן בנות המושבה על ההיגוי העיראקי וחיקו אותו ללא הצלחה. הן שיבשו את שמותיהן הערביים, ולעגו להן, ועלבו בהן, והן היו חוזרות בוכיות לצריף שלהן. והתוצאה להתנהגויות האלה הייתה שאחותיו: "על דעת עצמן שינו את שמותיהן הערביים, ובמקום פאוזיה, קלריס ואקבאל היו לשושנה, אריאלה ורותי." (51) וזאת בכוונה להיפטר משמותיהן המקוריות, ולהידמות חלקית לסביבה החדשה, למרות שלשווא הן ניסו לסגל לעצמן את המבטא המקומי, ואת מנהגיהן של בנות כיתתן. במקום אחר, כשהוא בא לבקר אצל המשפחה שלו בכפר העיוורים מתחילות אחיותיו להתלונן ומביעות את רצונן לשנות את שמן: "נורי, אי אפשר עם השם הזה כבר. לועגים לנו במושבה, והמורה אומרת זה שם ערבי." (316) אחר כך יוצא "נורי-עמיר" לטייל עם אביו ברחובות הכפר, ומתחיל לדבר איתו בנוגע להחלפת השם, ומעלה את הטענות של אחיותיו כדי לשכנע אותו. אביו משיב לו: "השם שלי זה אני. ולא רק אני, גם אבותיי ואבות אבותי, מה הן רוצות לתלוש את עורי ... חשבתי שאתה, בני הבכור, תשמור על שם המשפחה שלנו, על ההמשכויות, תעביר לבניך ובנותיך. מה כבר יש לי בארץ הזאת ... מי אני בלי השם שלי, ולמה שכנזים לא משנים שמם? ... שם זה לא בגד ישן שמחליפים בחודש, אדם מדבר עם שם שלו, מתווכח אתו, קרוב אליו. שם זה מנגינה של אדם, שושלת שלו, באר מים שלו, אתה רוצה לקחת אותי ממנו? ... בני, מה יישאר מאיתנו אם נחליף הנשמה שלנו ... השמות שלך חוליה במסבחה, חרוזיה משבחים את שמנו הטוב בתשעים ותשעה תארים ... שם אדם זה שליה שלו ... למה משנים." (317-318) "נורי-עמיר" מסביר לאביו ששינוי השם הוא מה שיקדם אותם בחברה הזאת, ושהוא רוצה לשנות את השם כדי שיתקבלו ויוכלו לעבור לירושלים, אבל הוא מביטח לאביו, בסוף שיחתם, שהוא "אבן חלאסצ'י וככה יישאר." (317) גם אמו של "נורי-עמיר" לא הסכימה לשינוי השם: "גם את שמנו אתה רוצה לקחת?" (319) הקטעים האלה מוכיחים שבנוגע לדור הראשון של העולים היה קשה יותר להתרגל לתנאי החיים החדשים ולתרבות החדשה, והיו קשורים מאוד לזהותם

ולתרבותם המקוריים, לכן, סרבו הוריו לשנות את השם. בעוד שמבחינת "נורי-עמיר" ואחיותיו היה קל יותר לוותר על שמותיהם.

באחד הקטעים ברומן הזה מתייחס עמיר לסופר הישראלי הידוע: "הנער ההוא בעל השם המרשים, עמוס עוז." (294) שהחליף גם הוא את שמו, והוא רוצה להיות כמו עמוס עוז: "נורי מקנא בשמו המצלצל של הנער הצעיר המהלך בגדולות – עמוס, נביא אמיץ ... עמוס עוז צעיר מנורי בשנתיים, וכבר הוא מתווכח עם בן-גוריון ומעחה חפניו סוגיות המבקשות התרה ... תהה גם אם כך נקרא הנער הזה מלידתו, או שמא גם הוא בא מארצות הקור ויש לו שם אחר." (254) הוא ממשיך לומר שאולי בגלל שמו הוא לא יכול להתנהג כמו עמוס עוז ולכתוב מכתבים לבן-גוריון, הרי גם לו יש על מה לכתוב, ויש לו שאלות נוקבות לשאול, אבל איך יכתוב אותן במכתב ויחתום עליו בשם "גלותי, זר ומוזר. מי בכלל יתייחס למכתב ששולחו פואד אליאס נאסח חלאסצ'י?". (254-255)

"נורי-עמיר" היה מבולבל ומהסס, בהתחלה, בייחס להחלפת השם שלו, ברומנו הזה הוא מצביע ש"שם משפחתו הביך אותו בכל פעם שהציג את עצמו." (319) הוא מצביע גם שפעמים רבות סילפו הצברים את שמו, בשיחתו עם "קלינסקי" הוא אומר: "אתה יודע כמה פעמים סילפו את השם שלי? חלסי, כלשי, חלוסי, חלאסי, חלסצ'אווי, חרסידי, קלסצ'י, קלאסאג'י, חרסאג'י." (265) במקום אחר הוא מתייחס לדרך שבה לגלגו לו בגלל שם משפחתו: "במשרד נטפלו לשם משפחתו, שיבשו אותו ולגלגו עליו." (303) אבל, מבחינה אחרת, בינו לבין עצמו הוא משוכנע ויודע היטב ששם המשפחה שלו "חלאסצ'י הביא אותנו רחוק מאוד בבגדאד, ועל המשפחה שלנו כתבו בספרי ההיסטוריה." (265) הוא "התלבט אם לעברת את שמו וחשש שיהיה כמי שכורת את שורשיו לפני שהצמיח לו שורשים חדשים. השמות העבריים נשמעו חלולים, ללא נשמה וללא טעם וריח. מה יאמר לו שם חדש, ומה הטירוף הזה להחליף שמות, ואיזו שושלת חדשה תקום במחי שם, ומה רע בשושלת המקורית, המבוססת? ... הכל ידעו שם [בבגדאד] מי הם אבותיו ואבות אבותיו ורחשו להם כבוד, והארץ הזאת רוצה לנשלם ממנו." (303) לכל המניעים שהובאו מתוך הציטוטים האלה, מחליט "נורי-עמיר", אחרי שפנה לאבא שלו כדי לשכנע אותו לעברת את שמו, להחליף את השם שלו, למרות שברומן הוא לא מגלה לקוראים את השם שבחר בו. בסופו של דבר הוא "הלך ללשכת מרשם התושבים בג'נרלי, מילא טופס והחליף את שם

משפחתו בשם העברי שבחר לו. רק בחוץ פתח את תעודת הזהות וקרא את השם החדש, ולא הרגיש בו בנוח ... הוא הרגיש כמי שנעליו החדשות לוחצות והוא מעדיף לחזור לישנות, הנוחות." (319)

למרות כל מה שנזכר לעיל, ולמרות שינוי השם שלו, ראוי לציין שעמיר נשאר קשור, במידה מסוימת, לשמו המקורי. הוא קיווה שעם הזמן יתרגל לשם החדש ויתקרבו שמו והוא זה לזה אבל "הדבר לא קרה, לא התיידד איתו ... לא הרגיש כלפיו כלום." (319-320) במקום אחר הוא מוסיף ש"קשה היה להסתגל לשם החדש – לא היו לו לא טעם ולא ריח, לא ייחוס ולא הדר ... אבל הזמן עבר וגברו געגועיו אל שמו הקדום." (320) מתוך המשפט האחרון אנו יכולים לשער שאולי יבוא יום ויחזור עמיר לשמו המקורי, הרי יש סופרים כאלה שהחליפו את השם המקורי שלהם, לסיבות שונות, ואחרי זמן מה הם חזרו לשמותיהם המקוריים. כך למשל הפרופסור בחוג לסוציולוגיה באוניברסיטת תל אביב, יהודה שנהב (1952), שהוסיף בשנים האחרונות לשמו את שם נעוריו, והיום הוא נקרא יהודה שנהב-שהרבני. דוגמה נוספת על תהליך זה היא מה שעבר הסופר יצחק אורפז (1923 – 2015), שהשתתף בשנת 1949 בתחרות סיפורים וזכה במקום הראשון, ולקראת קריאת הסיפור ברדיו התבקש לעברת את שמו לשם עברי, והוא שינה את שם משפחתו ל"אורפז". אבל בשנת 1982 הוא חזר להשתמש בשמו המקורי "אוורבוך", וצירף אותו לשמו הישראלי "אורפז" (נגיד ופינטו-אבקסיס). ולאחרונה נשאל עמיר הרבה פעמים על שינוי זה, והוא מעיד שהוא עשה את זה כדי להתקבל בחברה הישראלית וכדי להצליח בה, אבל בשבילו "עניין שינוי השם בצע בליבי עד היום. וכשאני מדבר עם עצמי אני קורא לעצמי 'אבן חלאסצ'י.'" (פתאל, 2019) מתוך דברי "רוזיטה" ל"נורי" בבית הספר מסתבר שלמרות החלפת שמו לא הצליח "נורי-עמיר" להיות אחד מהם, היא אומרת לו: "חושב שתגיע ככה לרחביה? את השם שלך כבר החלפת, תחליף גם את העור, וזה עוד לא יעזור לך." (398)

ד- הקשר של "נורי-עמיר" לקיבוץ

כאמור, שהה עמיר חודשים אחדים עם משפחתו במעברה, ולאחר מכן, הגיע באמצעות עליית הנוער לחברת הנוער לקיבוץ "משמר העמק". הוא מרבה לדבר על המעבר הזה, ונזכר בעיראק כשנכנס לקיבוץ, שנראה בעיניו כגן-עדן, ושדירת

הדקלים שבכניסה מעוררת בו התרגשות גדולה בהזכירה לו את עיראק. את המעבר הזה מתאר עמיר בראיונו עם בן-אור (2011) באומרו: "להגיע לשם [לקיבוץ], זה היה כמו להגיע לגן-עדן. באתי מארץ התמרים ומצאתי עצמי צועד בשדרת הדקלים בכניסה לקיבוץ. הדקלים הזכירו לי את בגדאד." עד היום חוזר עמיר לקיבוץ "משמר העמק" פעם בשנה כאורח. את החיבור החזק שלו לקיבוץ הוא מסביר בראיונות רבים שהוא מעניק לעיתונות. בראיון עם איתן אורקיבי (2019), הוא משווה שוב בין מראה הקיבוץ לבין בגדאד, עיר מולדתו, באומרו: "... אתה רואה את הדקלים ואומר הגעתי הביתה ... אני מסתכל על העמק היפהפה הזה ואני אומר, זו מולדתי ... וזו הייתה חוויה עצומה שפתאום נתממשה לי המולדת בפיסת קרקע בעמק הזה." (8) וברומנו "נער האופניים", אומר "נורי-עמיר": "שלוש שנים חי כאן, נקשרה נפשו בקיבוץ ובאנשיו." (16) במהלך שיחתו של "נורי-עמיר" עם אביו כשבא לבקר אצלו בקיבוץ אומר האב: "המקום הזה יפה כמו השדות של משפחתנו בצ'פּל^(E)" (10) ובדרך חזרתו מעבודתו בקיבוץ לפנות הערב, למרות שהיה עייף ורעב, היה די בשבילו להרים את עיניו אל שדרת הדקלים שבכניסה לקיבוץ, ומייד אורו עיניו: "הדקלים הזכירו גם את הבית, את בגדאד – את הלינה על הגגות ואת היונים שהתעופפו שם בשמי העיר." (12) אבל אחר כך, הוא מסתכל סביבו "ובעומק נפשו הרגיש כי כאן [בקיבוץ] ביתו ולא שם [בבגדאד]." (12) בכל הציטוטים האלה מקשר עמיר בין הקיבוץ לבין ארץ מולדתו – עיראק, שחי את ילדותו בה.

במקומות רבים הביע עמיר עד כמה הוא הושפע מחיי הקיבוץ, והביע גם את אהבתו העזה לתקופה ההיא, מבין דבריו על נושא זה: "באתי לקיבוץ בשנות החמישים כשהקיבוץ היה בשיאו ובמיטבו, התאהבתי במקום והוא היה עבורי להוויה עמוקה שהשפיעה על כל חיי." (הון, 2019: 12) בהרצאה ארוכה שנשא עמיר באוניברסיטת בר-אילן לרגל קבלת תואר דוקטור לשם כבוד, דיבר על הרקע לכתיבת שלושת ספריו הראשונים. בין היתר, התייחס עמיר לתקופה שלו בקיבוץ, הוא אמר: "זו התקופה המרתקת ביותר בחיי, הקשה ביותר, המאתגרת ביותר, אבל גם היפה ביותר, מפני שנחשפתי לעולם חדש." (עמיר, 2011) מתוך המשפטים האלה מתברר שמעברו של עמיר מהמעברה לקיבוץ היה כעין התחלת הסתגלותו לחיים החדשים בישראל, ובזה הוא התחיל להתאקלם עם החיים האלה, ומכאן, בשבילו, נבעה אהבתו העזה לקיבוץ ולימים שבילה בו.

למרות התנשאותם של בני הקיבוץ ואפילו העלבונות שספג מהם, כמו הכינוי "ערבובשים", עמיר ראה בהם את הילת הדור של מקימי המדינה. אנו יכולים לשער לעצמנו את מידת אהבתו לקיבוץ, עד כדי כך שהוא חושב שהעקירה מהקיבוץ דומה לעקירתו מבגדאד. עמיר מציין שהוא עבר בחייו "שתי עקירות. זו של העלייה מעיראק ... והעקירה מהקיבוץ." (הון, שם)

בסוף הפרק הראשון של הרומן מחויבותו של "נורי-עמיר" למשפחה היא המכריעה את הכף, הוא מחליט להיענות לבקשת אביו לחזור איתו לכפר העיוורים כדי לעזור למשפחה שלו, הוא מתחיל להתגעגע לקיבוץ אפילו לפני שהוא עוזב אותו, זה מראה את מידת הקשר שנוצר אצלו למקום הזה: "העוף מבטי פרידה בקיבוץ ונתקף געגועים עוד לפני שיצא מתחומו." (17) וכשהוא מתחיל את דרכו לכיוון החזרה לכפר הוא "נשבע לעצמו שיחזור לכאן [לקיבוץ], יעזור למשפחה שנה-שנתיים ויחזור הנה ערב גיוסו לצבא, ובשאלון הצבאי ירשום את כתובת הקיבוץ כדי שיחשבו שהוא אחד מהם, צבר יליד הארץ." (שם) יש עוד קטע בעמודים האחרונים של הפרק הראשון ברומן שממחיש בצורה ברורה את השבר של "נורי-עמיר" לעזיבת הקיבוץ, הקטע הזה מתרחש בביתה של "סוניה", המדריכה של "נורי" בקיבוץ, הוא בא לביתה לומר לה שהוא החליט לעזוב את הקיבוץ, והיא מבשרת לו בחגיגות שהיא הצליחה לצרף אותו למוסד החינוכי כתלמיד מן המניין, וזה "היה חלומי מרגע שדרכה כאן כף רגלו." (16) היא נדהמה ונתאכזבה מהחלטתו: "אני לא מבינה את זה! ... אני סמכתי עליך, נלחמתי שתשתלב בממוסד ותלמד עם הבנים שלנו. למה אתה מורד?" (שם) לא היה ביכולתו של "נורי" לענות, אבל בעלה של "סוניה" אומר: "הניחי לו, המשפחה אצלם קודמת לכל." (שם) וכשהוא חזר עם אבא שלו לכפר העיוורים היה תמיד חוזר ושואל את אביו: "למה הוצאת אותי מהקיבוץ." (42) ואחר כך, אפילו כשעבר לירושלים היה תמיד מתגעגע לימים שבילה בקיבוץ: "גם כשהלך לאורך הגבול והסתכל על שדות הטרשים שמולו התגעגע עד כאב לדשאים ולשדות, לחיים התוססים שעזב." (95)

סיכום ומסקנות

לסיכום, הסופר אלי עמיר עשה כמיטב יכולתו כדי להשתלב בחברה הישראלית, ולסגל לעצמו את התרבות החדשה, ולהפוך "לישראלי החדש". הוא

רצה מאוד להידמות לנערי הקיבוץ, שבשבילו היווה תחנה מרכזית בחייו. הרצון הזה ניכר היטב בשינויים הרבים שניסה לסיגל לעצמו שמבינם שינוי השם שלו לשם עברי. אבל למרות כל מאמציו הוא נשאר, בתוך החברה ההיא כעין מוזר ולא שייך לה, ודבר לא השתנה, כפי שהוא עצמו מצביע שעדיין "מסע החיפוש אחר זהות ישראלית לא נגמר עד היום, הזהות הישראלית טרם גובשה." (הדר, 2020) זאת אומרת, שאחרי שפרסם עמיר שבעה רומנים, וכולם השיגו הצלחה גדולה והיו רבי מכר, ואחרי שהוא כיהן בתפקידים משמעותיים ב"ישראל", ולמרות כל נסיונותיו להתקבל ולהיות אחד הצברים הוא לא הצליח בכיוון הזה ועדיין תחושת הניכור והזרות טרם התפוגגו.

הסופר אלי עמיר השיג הצלחה גדולה לא רק בתחום הספרותי, אלא גם בתחום האקדמי, הפוליטיקאי והציבורי, וזה מתברר מתוך התפקידים הרבים שמילא בתחומים אלה. הוא התחיל את דרכו בכתיבה הספרותית מאוחר יחסית, אבל, למרות זאת, הוא השיג מקום נכבד הן ב"ישראל", והן מחוץ ל"ישראל" אחרי שתורגמו רוב ספריו לשפות אחרות.

אלי עמיר לא כתב שום יצירה ספרותית בשפה הערבית, למרות שהיא שפת אמו ותרבותו, וכל ספריו נכתבו בעברית שלמד אחרי עלייתו מעיראק. אולם, אף על פי כן, היה לו קשר הדוק עם התרבות הערבית שחי את ילדותו בתוכה. עמיר בכל ראיונותיו, כמעט, חוזר על המשפט "אני בן ערב", וזה מדגיש את מידת הקשר שלו כלפי התרבות הערבית.

היצירה הספרותית של עמיר עוסקים בפערים בין מרכיבי החברה הישראלית, ובתנאים ובקשיים של העלייה והקליטה, וכן בתרבותם של העולים מעדות המזרח, ובצורה מיוחדת, בני קהילתו, העיראקיים, ובתהליך קליטתם בתוך החברה הישראלית.

מתוך קריאת הרומן "נער האופניים" עמיר מעביר את הקורא לרחובות בגדאד ולשכונותיה, לחדקל, לשווקי בגדאד, לפולקלור העיראקי, למאכלים העיראקיים ועוד. בה בעת, יש תיאור מושלם ומפורט לירושלים בשנות החמישים. במילים אחרות, קריאת הרומן הזה היא כעין טיול מדהים בשתי ערים: בירושלים ובבגדאד.

"נורי-עמיר", גיבור הרומן "נער האופניים", הוא בן דמותו של עמיר הנער, והוא חי לאורך כל הרומן בין שני עולמות: בין הנאמנות למשפחה ולחברה

שממנה הוא הגיע, לבין העולם החדש שאליו הוא בא, במילים אחרות, הוא נשאר לאורך הדרך בין המזרח לבין המערב.

בהשוואת מה שעבר על גיבור הרומן "נער האופניים" עם הבוגראפיה של אלי עמיר מתברר שהוא, לאורך כל דרכו, לא היה שייך לאף מקום. בהתחלת דרכו נפרד מהעיר ומהסביבה שבה נולד וגדל – בגדאד, למעברה, לקיבוץ, לכפר העיוורים, ובסופה של הדרך לירושלים.

התקופה שבמשכה שהה "נורי-עמיר" בקיבוץ "משמר העמק" הותירה השפעה גדולה על כל חייו ועל עיצוב דמותו, מפני שבמהלך התקופה ההיא הוא נחשף לספרות העברית שעיצבה את התודעה שלו, ואת הישראליות שלו. המאמר הזה הראה את מידת אהבתו של עמיר לקיבוץ ומידת השפעת התקופה ההיא שתפסה מקום נכבד בחייו וביצירתו. מתברר שהקיבוץ היה כעין התחלת הסתגלותו לחיים החדשים בישראל, ובזה הוא התחיל להתאקלם עם החיים האלה, ומכאן, בשבילו, נבעה אהבתו העזה לקיבוץ ולימים שבילה בו.

מתוך הרומן "נער האופניים" עולה כי עמיר, כמו רבים מאוד מעולי המזרח, עברו תהליך של התבוללות והיטמעות בחברה הישראלית ובתרבותה. עמיר היה בין הסופרים היהודים העיראקיים הראשונים שאימצו את הנרטיב הציוני. מבין הצעדים הראשונים שהוא נקט בכיוון הזה היה שינוי שמו המקורי. אבל, למרות שהוא הפך להיות סופר מוצלח ומפורסם, ולמרות הצלחתו בעבודה הציבורית לפני זה, הוא מציין, שהוא עשה את זה כי לא הייתה לו ברירה אחרת כדי להצליח בחברה ההיא. זאת אומרת, בלי שינוי השם שלו, ובלי לנטוש את תרבותו ואת זהותו המקורית לא היה מגיע להצלחה הזו. וזאת עוד הוכחה על האפלייה של האשכנזים כלפי המזרחיים.

الهوامش :

(^١) כפר אוריאל: היה מיזם ליישב את העולים העיוורים ובני משפחותיהם בגדרה ושילובם בתעשייה מתוך הכשרה מקצועית. הכשרה זו הותאמה לתחומים שבהם יכלו העיוורים להשתלב בעבודה. בין השנים 1950 – 1967 שוכנו עולים בעלי ליקויי ראייה בשיכון מגורים שבסמוך לו פעל מפעל תעסוקתי. כיום מהווה הכפר שכונה רגילה בגדרה המאוכלסת עדיין ברובה על ידי תושביו המקוריים של הכפר וצאצאיהם. רוב העולים שהגיעו לכפר היו מיוצאי תימן, עיראק, פולין ורומניה. לפרטים נוספים ראה: (ביליג ושרעבי, תשס"ז: 141-158).

(^٢) קיבוץ "משמר העמק" נוסד בשנת 1922 על ידי חברי תנועת "השומר הצעיר", שהייתה תנועת הצעירים הציוני הראשונה, וכל חבריה עלו לפלסטין מפולין ומאוקראינה במהלך העלייה השלישית.

(^٣) מן הראוי לציין כאן שהסופרים והמשוררים העיראקים שעלו לפלסטין עשו כמיטב יכולתם, בהתחלת דרכם הספרותית אחרי העלייה, להיאחז בשפתם הערבית ובתרבותם הערבית. חלק קטן מאוד מהם שמר, לכל אורך הדרך, על שפתו ותרבותו, כפי שעשה, למשל, סמיר נקאש (1938 – 2004), שנחשב לאחד הסופרים הפוריים שבין הסופרים העיראקיים שעלו לפלסטין. בעוד, שבסופו של דבר, הרוב המכריע מבינם נכנעו למדיניות של המוסד הספרותי הישראלי, והתחילו לאמץ את הנרטיב הציוני ולאמץ את שפתו ואת תרבותו. לפרטים נוספים על נושא זה, ראה למשל (אלעמראת, 2019: 601-640).

(^٤) צ'פל (בלהג העיראקי) או אלכפל: עיר עיראקית קטנה הנמצאת בין בבל לבין כרבלא בקרוב לפרת.

ביבליוגרפיה

א- המקורות הערביים

- العمرات، محمود. (٢٠١٩). "بين العربية والعبرية: الخيارات اللغوية للأدباء اليهود العراقيين بعد هجرتهم إلى إسرائيل"، مجلة اتحاد الجامعات العربية للأدب، ١٦، ٢، ص ٦٠١-٦٤٠. [אלעמראת, מחמוד. (2019). "בין אל-ערבייה ואל-עברייה: אל-ח'יאראת אל-לוע'וויה ללאודבא אל-יהוד אל-עיראקיין בעד הג'רתהם אל אש'ראיל". מג'ללת אתחאד אל-ג'אמעאת אל-ערבייה ללאדאב, 16, 2, 601-640.]
- عمير، ايلي. (٢٠١٧/٤/٩). محاوره شخصية أدبية وفكرية مع الكاتب ايلي عمير، برنامج ميعاد، الجزء ٢، الحلقة ٣، قناة مساواة، (٢٠١٧/٤/٩). [עמיר, א'. (9/٤/2017). מחאורה שח'צייה אדבייה ופכרייה מע אל-כאתב אלי עמיר, ברנאמג' מיעאד, אל-ג'וזא 2, חלקה 3, קנאת מסאוואת].
- مرعي، عبدالرحمن. (٢٠١٠). العربية والعبرية في الماضي والحاضر – دراسة مقارنة في تطور اللغتين والتفاعل بينهما، باقة الغربية: مجمع القاسمي للغة العربية وآدابها، أكاديمية القاسمي. [מרעי, ע'. (2010). אל-ערבייה ואל-עברייה פי אל-מאדי ואל-חאצ'ר – דראסת מוקארנת פי תטוור אל-לוע'תין ואל-תפאעל בינהמא. באקה אל-גרבייה: מוג'מע אל-קאסמי ללוע'ת אל-ערבייה ואדאבוהא, אקאדימיית אל-קאסמי].

ב- המקורות העבריים

- אביטוב, י'. (14/2/2019). "מחלק העיתונים של ראש הממשלה", מקור ראשון, 14/2/2019, <https://www.makorrishon.co.il/culture/114663>
- אורן, י'. (2006). "מפריח היונים – אלי עמיר", בתוך ספרו: ספרות וריבונות. ראשון לציון: יחד, עמ' 111-130.
- אורן, ע'. ע'. (25/2/2019). "אלי עמיר, "נער האופניים": מה האור שהוא שופך על שנות הקמת המדינה", בבלוג האיש שלה "ספרים ספרים", <https://ofra-offer-oren.com>

- אורקיבי, א'. (29/9/2019). "אלי עמיר: אני נער שליחות תרבותי, מתווך בין העולמות", **ישראל היום**, עמ' 9.
- איזיקוביץ, ג'. (01/09/2019). "אלי עמיר הוא הזוכה בפרס ברנר לספרות", **הארץ**, ספרות, <https://www.haaretz.co.il/gallery/literature/1.7773918>.
- איתן, ר'. א'. (2011), **מבגדד לישראל: עיון משווה בטרילוגיה של אלי עמיר: "יסמין" מול "מפריח היונים" ו"תרנגול כפרות"**. תל אביב: עם עובד.
- ביליג, מ' ורחל שרעבי, (2007). "כפר אוריאל: מפעל התיישבות לעיוורים בגדרה בשנים 1950 – 1968", **קתדרה** 124, תמוז תשס"ז, עמ' 141-158.
- בנימיני, י'. (1994). **מפריח היונים מאת אלי עמיר: עיונים וזרכי הוראה**, תל-אביב: עם עובד.
- בר-און, י'. (11/02/2011). "לבו במזרח", ראיון עם הסופר אלי עמיר, מוסף "שבת", **מקור ראשון**, <https://musaf-shabbat.com/2011/02/16>
- גוברין, נ'. (25/02/2019). "הוא יהיה בגדאדי בביתו וכן המערב בצאתו", **הארץ**, ספרים, פרוזה, <https://www.haaretz.co.il/literature/prose/premium-1.6964584>
- דרורי, א'. (2017). "בבל כפנטזיה, כתסביך וכמשות: על מפריח היונים לאלי עמיר. **מכאן**, כרך יז, ספטמבר 2017, עמ' 201 – 224.
- הדר, ת'. (5/2/2020) "אלי עמיר: הפוליטיקה העכשווית מתפלגת – טוב לה שמתקוטטים", **וועידת הכלכלה והתעשייה של כלכליסט**, <https://www.calcalist.co.il/conference/articles/0,7340,L-3789391,00.html>
- הון, ע'. (27/6/2019). "אלי עמיר, "ספר חדש וגם אקטואליה", **הזמן הירוק**, שבועון הקיבוצים, מס' 1685, עמ' 12.
- זר, ת'. (21/6/2019). "אם זרם הנהר סוחף אותך אל תתעקש", **מגזין החיים הטובים**, https://www.club50.co.il/magazine/Eli_Amir
- נגיד ח' ופינטו-אבקסיס נ'. "יצחק אוורבוך-אורפז", **לקסיקון הספרות העברית החדשה**, <https://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/00408.php>
- יצחקי, פ'. (2004). **לעלות עם נוער**, תל-אביב: גוונים.

- כהן, נ'. (2012). "שם, זיכרון, משפט", בתוך: מאיר חזן ואורי כהן (עורכים), **תרבות, זיכרון והיסטוריה: בהוקרה לאניטה שפירא**, אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 27 – 52.
- --- . (17/10/2019). "קוראים לי נורי פואד אליאס נאסח בן סלים חלאסצקי", **הארץ**, ספרים – פרוזה, <https://www.haaretz.co.il/literature/prose/.premium-1.8002137>
- לב-ארי, ש'. (16/04/2010). "התרנגול עוד קורא", ראיון: **ידיעות אחרונות**, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3873104,00.html>
- לחמנוביץ, ע'. (2/9/2019). "אלי עמיר זכה בפרס ברנר", **ישראל היום**, תרבות, עמ' 25.
- מלצר, ג'. (25/4/2019). "נער האופניים של אלי עמיר: ציונות ברוטב חמוץ מתוק", **הארץ**, ספרים, <https://www.haaretz.co.il/literature/prose/.premium-REVIEW-1.7156728>
- מנצור, י'. (1999). הערות לשון, משלבים ולהגים בספרו של אלי עמיר "אהבת שאול", **לשונונו לעם**, מחזור נ', חוברת ב, ינורא-מרס, עמ' 80 – 92.
- מנצור, י' ונחתומי, עמנואל (2001). "הלהג הערבי של יהודי בגדאד ב'מפריח היונים' של אלי עמיר", **לשונונו לעם**, 51-52, עמ' 124-138.
- מנצור, י'. (2002). "מילים, ביטויים ופתגמים מן הערבית היהודית של בגדאד בספרו של אלי עמיר 'מפריח היונים'", **מחקרים בקורות יהודי בבל ובתרבותם**, עמ' 61 – 76.
- מרגלית, מ'. (1/12/2014). "שנים טיאטאו את בעיית הפליטים היהודים", **ידיעות אחרונות**, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4597947,00.html>
- עמיר, א'. (2009). **תרנגול כפרות**, הדפסה 38, תל-אביב: עם עובד.
- עמיר, א'. (2019/6/12). "אנחנו כבר לא עם הספר", **ידיעות אחרונות**, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5524092,00.html>
- עמיר, א'. (16/6/2011). "לאן נעלמו מפריחי היונים? מסע אישי ספרותי בעקבות הטרילוגיה", **הרצאה שנשא עמיר באוניברסיטת בר-אילן לרגל קבלת תואר דוקטור לשם כבוד לשנת תשע"א**.
- עמיר, א'. (2019). **נער האופניים**, תל-אביב: עם עובד.

- קופרווסר, צ'. פ'. (7/4/2019). "שיחה אישית עם אלי עמיר לרגל צאת ספרו נער האופניים", **תוכנית קבלת שבת**, צוותא, <https://www.youtube.com/watch?v=mfUJsQ6MEdc>
- שניר, ר'. (1998). "הציונות בראי הספרות היפה הערבית והעברית של יהודי עיראק: בין 'שיירה מן הכפר' לשלום קרויש ו'מפריח היונים' לאלי עמיר", **פעמיים** 73, עמ' 128-146.

ג- המקורות האנגליים

- Abramovich' D. (2007). "Eli Amir's Mafriah Hayonim", **Modern Judaism** 27, 1, 2007, pp. 1-19
- Almog, O. (2000). **The Sabra: The Creation of the New Jew**. Berkeley: University of California Press.
- Gat, M. (1998). "The Immigration of Iraqi Jewry to Israel as Reflected in Literature", **REMI**, 14, no. 3 (1998), pp. 45-60.
- Mendelson-Maoz, A. (2014) **Multiculturalism in Israel: Literary Perspectives**, Purdue University Press, ProQuest EBook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/yarmouku-ebooks/detail.action?docID=2039075>
- Prince-Gibson, E. (2006). "Scent of Jasmine, Taste of the East, Sound of J'lem", **The Jerusalem Post**, 27 April, 2006.
- Snir, R. (2006). "Religion is for God, the Fatherland is for everyone": Arab-Jewish Writers in Modern Iraq and the Clash", **Journal of the American Oriental Society** 126. 3. pp. 379-399.
- --- . (2003). "**Amir, Eli**", *Jewish Writers of twentieth Century*, Sorrel Kerbel (Editor), New York, London.
- Sohat, E. (2003). "Rupture and Return: Zionist Discourse and the Study of Arab Jews," **Social Text** 21, no. 2 (2003): 50.